

Marxin ja marxismin kapitalismikritiikki*

Jukka Gronow

Marxismi Marxin ajattelun deformaationa

Eräs 1970-luvun Marx-tutkimuksen tuloksia oli, että se traditionaalinen marxismi, joka syntyi Marxin jälkeen vuosisadan vaihteessa II Internationaalin piirissä ja joka nykyisinkin yleisesti marxismina tunnetaan, edusti Marxin ajattelun deformaatiota. Marxin *Pääomassa* ja *Pääoman* esitöissä (etenkin *Grundrissessä*) esittämän poliittisen taloustieteen kritiikin rekonstruktio ja sen vertaaminen marxismin kapitalismi- ja historiateoriaan osoitti, että marxismi ei koskaan oikeastaan käsittänyt sitä, mikä Marxin ajattelussa juuri oli olennaista ja uutta. Marxismi kiinnittyi pareminkin sellaisiin Marxin ajattelun vaiheisiin (*Saksalaisen ideologian* materialistinen historiankäsitely ja Marxin 1840- ja 50-lukujen vaihteen kapitalismiteoria, jossa Marx kaikkein kritiikittömimminkin on Ricardon oppilas), joista Marx myöhemmin irtisautui ja joita hän enemmän tai vähemmän suoraan itse kritisoi.

Kun seuraavassa esityksessä lähdetään liikkeelle — tavallaan nurinkurisesti — pohtimaan marxismin kapitalismikritiikin kautta Marxin kapitalismikritiikkiä, ei tarkoituksena ole suinkaan osoittaa vääräksi tätä aikaisemman Marx-tutkimuksen tulosta. Traditionaalinen marxismi eittämättä perustui Marxin ajattelun väärinymmärtämiseen tai ainakin Marxin varsin selektiiviseen luen-

taan. Marxismin kapitalismikritiikin lähtökohtien problematisoinnin avulla voidaan kuitenkin problematisoida eräitä Marxin oman kapitalismikritiikin lähtökohtia ja etenkin sen suhdetta valistusfilosofiaan ja klassiseen poliittiseen taloustieteeseen. Lyhyesti sanoen marxismi ei koskaan ottanut vakavasti Marxin *Pääomaa* poliittisen taloustieteen kritiikkinä, ja sen takia se on monessa suhteessa lähempänä klassista poliittista taloustiedettä kuin Marxin kritiikkiä siitä. Mutta Marxin oma kapitalismikritiikki ei suinkaan ole vähemmän ongelmallista. Marx on ehkä sittenkin vielä selvemmin valistuksen vanki, ja myös Marxilta löytyy marxisminsa.

Marxismin kapitalismiteorian normatiivisuus ja luonnonoikeusajattelu

Traditionaalinen marxismi muotoili ja kehitti oman kapitalismiteoriaansa Marxin — niin kuin se asian ilmaisi — taloudellisten kirjoitusten tulkinnan kautta. Sen kapitalismiteoria on siis samalla Marxin *Pääoman* tulkintaa. Sen keskeisen opin sellaisena kuin sen Karl Kautsky — osittain Engelsin *Anti-Dühringiin* nojautuen — *Erfurtin ohjelmassaan* (*Das Erfurter Programm*, 1892) tai *Karl Marxin taloudelliset opit*-teoksessa (Karl Marx' *ökonomische Lehren* 1887) esitti voi tiivistää kolmeen kohtaan: ensimmäinen koskee pääomien ja omistuksen keskittymistä, toinen imperiaalisia ja kolmas kapitalistista haltuunoton tapaa.

Marxismin mukaan kapitalismin historiallinen kehitys johtaa porvarillisen yhteiskunnan kasvavaan polarisaatioon: yhä pienempi kapitalistiluokka omistaa lähes kaiken ja yhteiskunnan suuri enemmistö, palkkatyöläiset eivät omista — työvoimansa lisäksi — juuri mitään. Kapitalistisessa yhteiskunnassa on yhä vähemmän tilaa pe-

* Kirjoitus on muokattu versio esitelmästä, joka on pidetty 19.11.1986 Tutkijaliiton kymmenvuotisjuhlasymposiumissa Marx Marxin jälkeen. Laajemmin olen samoja asioita käsitellyt teoksessani *On the Formation of Marxism. Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy*. Societas Scientiarum Fennica: Commentationes Scientiarum Socialium vol. 33. Helsinki

rinteisille keskiluokille, itsenäisille tuottajille, käsityöläisille, kauppiaille ja talonpojille. Uuden keskiluokan — jota Kautsky kutsuu intellektuelleiksi — jäsenet ovat jo palkkatyöläisiä.

Marxismille Marxin *Pääomassa* esittämä pääoman kasautumisen yleinen laki ja etenkin Marxin pohdinnat pääomien keskittymisestä, ovat historiallisia ja empiirisiä lakeja. Ne sekä selittävät että ennustavat kapitalismin tulevaa kehitystä. Pääomien omistuksen ja tuotannon keskittyminen osoittavat, miten sosialismin objektiiviset edellytykset kypsyvät kapitalismin sisällä. Yhteiskunnan kasvava polarisaatio osoittaa samalla, miten proletariaatilla ei ole muuta tulevaisuutta kapitalismissa kuin palkkatyöläisyys ja siitä seuraava taloudellinen kurjuus ja sosiaalisen aseman epävarmuus. Keskittymis- ja polarisaatioteesin toinen puoli onkin kurjistumisteesi.

Kautskylle ja muille II Internationaalin marxisteille tieteellinen sosialismi — kuten he oppiaan mielellään kutsuivat — oli puhtaasti tieteellinen teoria kapitalismin kehityksestä. Sen kapitalismille esittämä tuomio ei nojannut mihinkään moraalsiin ideaaleihin tai normatiivisiin periaatteisiin. Tässä suhteessa se katsoi eroavansa jyrkästi niin utopistisocialisteista (klassisena jo Marxin kritisoimana esimerkkinä Proudhon) kuin uskantilaisittain inspiroiduista ns. eettisistä socialisteista (jotka olivat esim. Kautskyn kritiikin kohteena teoksessa *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung* (1906)). Osoittaessaan kapitalismin kumoutumisen välttämättömyyden tieteellinen sosialismi katsoi nojaavansa vain Marxin löytämiin kapitalismin tieteellisiin kehityslainalaisuuksiin. Voi kuitenkin väittää, että vastoin edustajiensa itseymmärrystä tieteellinen sosialismi vetosi eräänlaiseen implisiittiseen oikeudenmukaisuuden periaatteeseen. Kapitalismi oli epäoikeu-

denmukainen yhteiskunta. Lisäksi oli olemassa luonnollinen ja objektiivinen oikeudenmukaisuuden kriteeri, jonka mukaan kapitalismin voi väittää riistävän työläisiä ja sortavan heidän oikeuksiaan. Juuri tähän liittyy myös polarisaatio- ja kurjistumisteesien keskeisyys marxismin kapitalismiteoriassa.

Käsitys kapitalismin epäoikeudenmukaisesta ja epätasa-arvoisesta luonteesta ilmeni kaikkein selvimmin ja kärjekkäimmin imperialismiteorioissa, kapitalismin uusinta tai nykyistä kehitysvaihetta koskevissa pohdintoissa tämän vuosisadan alussa. Riippumatta siitä, mitä eri teoreetikot imperialismin tarkemmin ottaen ymmärsivät, ja huolimatta siitä, että sen syistä ja tulevasta kehityksestä oltiin jyrkästikin eri mieltä, eri imperialismiteorioissa — niin Kautskylla, Hilferdingillä, Luxemburgilla kuin Leninilläkin — oli yksi keskeinen yhteinen piirre. Imperialismissa pääoman voittojen katsottiin olevan tavalla tai toisella tulosta koko kansantuotteen — ja jopa kansainvälisen tuotteen — jaosta tai uudelleenjaosta suurimpien pääomien, monopoli- tai finanssipääomien hyväksi. Imperialismi oli tämän käsityksen mukaan vanhaan, vapaan kaupan oppien mukaan toimivaan kapitalismiin verrattuna lisäksi luonteeltaan avoimen väkivaltaista ja repressiivistä; finanssipääoma ei riistänyt vain tuottajia vaan myös kuluttajia, ei vain palkkatyöläisiä vaan kaikkia muitakin yhteiskunnan ryhmiä muut kapitalistit mukaanlukien. Imperialistisessa kapitalismissa ei siten voinut olla enää puhetta edes vapauden ja tasa-arvon illuusioistakaan tavaravaihtajien ja -tuottajien välillä niin kuin vanhassa kapitalismissa oli sentään asianlaita. Tässä mielessä imperialismi paljasti marxisteille koko kapitalismin tosi olemuksen. Imperialismissa, kuten itse asiassa kapitalismissa yleensäkin, riisto perustui välittömälle ja

näkyvälle työläisen työn tuotteen anastukselle. Kapitalismi oli siten vain eräs riistoyhteiskunta, jossa riiston mittasuhteet olivat ennen näkemättömät. Tällainen käsitys kapitalismista perustui itse asiassa yksinkertaisessa tavarantuotannossa ja kapitalismissa vallitsevien työn tuotteen vastakkaisen haltuunoton tapojen vertailuun.

Marxismi omaksui Kautskyn johdolla Engelsin *Anti-Dühringissä* esittämän käsityksen kapitalismin perusristiriidasta. Sen mukaan kapitalismissa vallitsee perusristiriitä siinä voimassa olevan yksityisen haltuunoton tavan ja tuotannon kasvavan yhteiskunnallisen luonteen välillä. Juuri ajatus tuotannon yhteiskunnallisesta luonteesta ja sen edellyttämästä uudesta työn tulosten haltuunoton tavasta erotti marxismin muista radikaaleista kapitalismikriittisistä ja sosialistisista doktriineista, joita esiintyi 1800-luvun alkupuolella. Kun ne käänsivät luonnonoikeudellisen työhön perustuvan yksityisomistuksen legitimaation kapitalistisen yksityisomistuksen kritiikiksi, marxismi, korostaessaan kapitalistisen tuotannon yhteiskunnallista luonnetta, torjui ajatuksen paluusta oikeudenmukaiseen ja legitimiin yksityisomistukseen. Pientuottajien paratiisiin ei ollut paluuta.

Postuloidessaan ns. yksinkertaisen tavarantuotannon historiallisen olemassaolon marxismi itse asiassa seurasi ajattelutraditiota, joka konstruoi eräänlaisen yhteiskunnan luonnollisen alkutilan, jonka avulla voitiin käsittää ja arvioida nykyistä, historiallista yhteiskuntaa. Tässä yksinkertaisessa tavarantuotannossa, joka edelsi kapitalismia ja josta kapitalismi oli kehittynyt, kukin tavarantuottaja omisti itse omat tuotantovälineensä. Yksityisomistus ja työn tuotteiden haltuunotto perustui kukin tuottajan omaan — ja vain omaan — työhön. Otaessaan haltuunsa luonnon esineitä ja tuotteita työllään, tuottaja sai samal-

la niihin omistusoikeuden. Kun lisäksi työn tuotteiden tai tavaroiden vaihto oli samanarvoisten vaihtoa, perustui omistusoikeus aina viime kädessä kunkin tuottajan omaan työhön. Tavarantvaihtaja voi saada oikeuden vieraan työn tuotteeseen vain luovuttamalla saman arvoisen oman työnsä tuotteen. Tämän käsityksen mukaan kapitalismi eroaa nyt yksinkertaisesta tavarantvaihdon yhteiskunnasta siten, että siinä yksityisomistus perustuukin vieraan työn tuotteiden haltuunottoon. Pääomanomistajat ottavat vastikkeetta haltuunsa vieraan — palkkatyöläisen — työn tuotteita. Kapitalismi loukkaa siten jokaisen työläisen luonnollista oikeutta oman työnsä tuotteisiin.

On syytä kuitenkin korostaa, että traditionaalinen marxismi ei koskaan eksplisiittisesti vedonnut työläisen luonnolliseen oikeuteen työnsä tuotteisiin, oikeuteen joka perustuisi työläisen luonnolliseen suhteeseen oman työnsä materiaaliin edellytyksiin ja tuotoksiin. Se ei väittänyt että nämä tuotteet kuuluvat työläisille eikä kapitalisteille, koska työläisillä on luonnollinen oikeus niihin. Koska se ei suoranaisesti vedonnut kapitalistisen yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuteen tässä mielessä, se saattoi aidosti kieltää oman kritiikkinsä normatiivisuuden. Korostaessaan että kapitalismissa vallitsee ristiriitä yksityisen haltuunoton tavan ja tuotannon yhteiskunnallisen luonteen välillä, jonka ratkaisu vaatii tuotannon yhteiskunnallista luonnetta vastaavan kollektiivisen haltuunoton tavan toteuttamista, marxismi ei suoranaisesti vedonnut kapitalistisen yksityisomistuksen epäoikeudenmukaisuuteen tai vaatinut luonnollisen oikeuden periaatteen palauttamista kunniaan, kuten radikaali luonnonoikeusajattelu. Marxismin käsityksen mukaan kyse oli kapitalismia jäytävästä ristiriidasta, joka vaati ratkaisua, eikä oikeu-

denmukaisuuden periaatteesta.

Mutta sosialismi marxismin mukaankin kyllä itse asiassa palauttaisi työläisen oikeuden oman työnsä tuotteisiin ja oman työnsä materiaalisten ehtojen hallintaan — ei tosin enää yksityisen haltuunoton ja yksityisomistuksen puitteissa vaan kollektiivisen haltuunoton ja omistuksen puitteissa. Marxismin kapitalismikritiikki tuli siten kuitenkin epäsuorasti vedonneeksi tällaiseen oikeudenmukaisuuden postulaattiin. Myös korostaessaan, miten kapitalismia luonnehtii ennen kaikkea kasvava omaisuusien ja rikkauksien epätasainen jakautuminen sekä tuotannon tulosten jaon kasvava epätasa-arvo, marxismi vetosi työhön perustuvaan luonnolliseen oikeuteen. Kapitalismi loukkasi tätä legitiimin omistusoikeuden ja työn tuotteiden jaon periaatetta.

Marxin marxismi-kritiikki

On helppo löytää Marxin *Pääomasta* ajatuksia, jotka viittaavat siihen, että näin yleisellä tasolla Marx olisi hyväksynyt marxismin ajatukset ominaan. Marx ilmeisesti hyväksyi Engelsin muotoileman kapitalismin perusristiriidan eräänlaisena yhteenvetona oman kapitalismikritiikkinsä keskeisistä tuloksista. Myös Marx — ja tämän toteaminen on jokseenkin triviaalia — oli sitä mieltä, kuten hän *Gothan ohjelman arvostelussaan* toteaa, että työ — joskaan ei vain työ — luo rikkautta, ja ne jotka eivät työtä tee elävät muiden työn kustannuksella. Ja perustuuhan lisäarvokin siihen, että pääoma ottaa haltuunsa osan työvoiman tuottamasta uudesta arvosta, josta palkkatyöläinen ei saa vastiketta. Pohtiessaan *Pääoman* lopussa pääoman kasautumisen vaikutusta työväenluokan asemaan Marx näyttää edelleen olettaavan, että kapitalismin kehitys johtaa sekä pääomien keskitty-

miseen ja yhteiskunnan polarisoitumiseen että työväenluokan aseman kaikinpuoliseen kurjistumiseen. Rikkaus kasaantuu ei-työläisille, työtätekevät köyhtyvät.

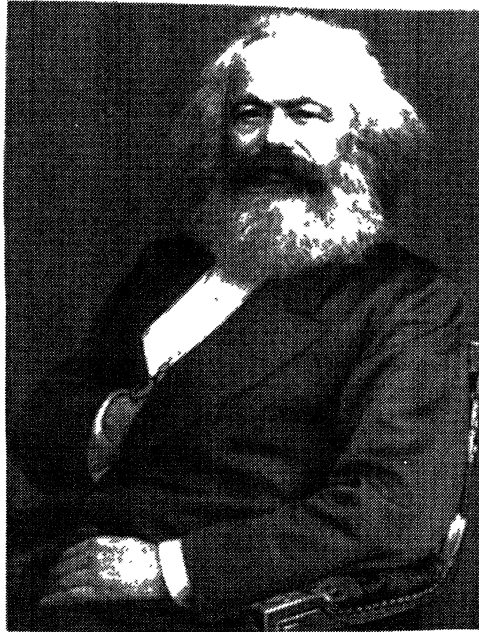
Kuitenkin Marxin *Pääoma* sisältää senkaltaisen kapitalismikritiikin implisiittisen kritiikin jota marxismi edustaa. Marx toteaa, että päinvastoin kuin koko klassinen poliittinen taloustiede John Lockesta lähtien on olettanut, työ ei luo oikeutta työn tuotteisiin eikä synnytä omistusoikeutta. Ihmisen suhde luontoon, työn avulla tapahtuva luonnon haltuunotto, ei luo oikeutta työn tuotteisiin. Omistusoikeudessa on aina kyse yhteiskunnallisesta suhteesta — tai paremminkin yhteiskunnallisen suhteen oikeudellisesta ilmauksesta — eikä yhteiskunnallisia suhteita voida palauttaa ihmisen luontosuhteeseen. Tämä kritiikki on osoitus eräästä Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin läpikäyvästä teemasta: Marx kieltää kaikenlaiset yhteiskunnan luonnontilan tai luonnollisen yhteiskunnan postuloinnit ja kritisoi kaikenlaista yhteiskunnallisten suhteiden käsittämistä luonnottomuudeksi tai luonnolliseksi suhteiksi. Tämä oli yleistä Marxia edeltävässä yhteiskuntafilosofiassa ja poliittisessa taloustieteessä.

Kuitenkin myös Marx katsoo että kapitalismiin siirryttäessä haltuunoton laki kääntyy päinvastaiseksi: yksinkertaisessa tavaran tuotannossa haltuunotto perustui aina omaan työhön, mutta kapitalismissa anastetaan nimenomaan vieraan työn tuotteita. Marxille haltuunoton tavan muuttuminen omaan työhön perustuvasta vieraan työn tuotteita anastavaksi osoittaa, ettei omistusoikeudella ole mitään luonnollista, kaikissa yhteiskunnissa käypää kriteeriä.

Marxin kritiikki menee kuitenkin vielä pidemmälle: hän selittää myös sen, miksi klassinen poliittinen taloustiede joutui postuloimaan omaan työhön perustuvan omis-

Marxisin klassikot Kautsky, Bebel ja Bernstein

"Oman nimittäin luonteva lähtö siinä, että esitetty DDR:liset kannat
ova oikeita." (Sillo Matti: Yhteiskunnallinen lammutus ja käytäntö,
esipuhe)

Kertauskysymyksiä

- 1) Palauta mieleesi
 - a) mitä tarkoittaa luovan suhtautumisen tarve
 - b) mitä ovat kristilliset sosialistit
 - c) mitä kappaleessa sanotaan marxilainen sosialidemokratia-termin luonteesta
- 2) Mieti mitä eroja on sosialismin tieteellisellä ja muilla perusteilla?
- 3) Pyri löytämään esimerkkejä siitä, kuinka kapitalismi pyrkii todistamaan ainoaksi mahdolliseksi tai parhaaksi mahdolliseksi yhteiskuntamuodoksi?
- 4) Pyri löytämään esimerkkejä dogmaattisesta marxilaisuuden tulkinnasta, mitkä ryhmät niitä esittävät?
- 5) Miksi tarvitaan luovaa suhtautumista?

tusoikeuden ja miksi tämä on kapitalismissa käypä ajatusmuoto. Työ legitimiin yksityisomistuksen kriteerinä ei siten ole Marxille luonnollinen ja ylihistoriallisesti käypä oikeudenmukaisuuden kriteeri, johon kapitalismikritiikki voi nojata. Se on porvarilliselle yhteiskunnalle ominainen ajatusmuoto, jolla on reaalin perustansa tarantuottajien ja -vaihtajien yhteiskunnassa. Se, samoin kuin vapaus ja tasa-arvokin, joita Marx samassa yhteydessä analysoi, on paremminkin porvarillisen yhteiskunnan oma normatiivinen periaate, lupaus, jota porvarillinen yhteiskunta ei lunasta. Ne ovat Marxin ns. immanentin kapitalismikritiikin normatiivisia mittapuita. Marxille riisto tai kapitalistinen yksityisomistus eivät ole epäoikeudenmukaisia, eikä Marxin kommunismikaan toteuta mitään universaalia ja korkeampaa oikeudenmukaisen yhteiskunnan periaatetta. Se on paremminkin, kuten Marx *Gothan ohjelman arvostelussaan* toteaa, koko ahtaan porvarillisen oikeushorisontin toisella puolella — mitä se sitten tarkoittaneekin.¹

Kuten jo aikaisemmin on todettu, Marxin käsitykset näyttävät tulevan lähemmäs Marxin jälkeistä marxismia, kun hän analysoi pääoman kasautumisen seurauk-

sia työväenluokan kannalta — juuri pääoman kasautumisen yleisen lain yhteydessä Marx siirtyy *Pääomassa* tarkastelemaan asioita työväenluokan kannalta. Marx tuo selvästi esille, miten pääoman toistuvan, syklisen liikkeen rinnalla kapitalismiin sisältyy tendenssi tuottaa jatkuvasti ja kasvavassa määrin suhteellista liikkaväestöä, työttömien reserviarmeijaa. Tämä kehitys johtaa palkkatyöläisten aseman kaikkinaiseen huononemiseen, fyysiseen, taloudelliseen ja moraaliseenkin rappioon. Marxin tässä yhteydessä pääomalle lukema syntilistä on pitkä ja vaikuttava. Viime kädessä työläisten työhön perustuva pääoman kasautuminen johtaa rikkauksien keskittymiseen luokalle, joka ei työtä tee, kun taas rikkauksien todellinen luoja, työväenluokka, köyhtyy ja kurjistuu. Ja juuri tämä osoittaa Marxillekin kouriintuntuvasti, että on tullut aika pakkoluovuttaa pakkoluovuttajat.

Marxin analyysia on helppo kritisoida ja asettaa se kyseenalaiseksi muutoinkin kuin empiirisenä ennusteena palkkatyöläisten aseman kehityksestä kapitalismissa, jollaiseksi sen eittämättä ainakin perinteinen marxismi käsitti. Sen suhde Marxin muualla *Pääomassakin* esittämiin työvoiman arvoa ja palkkojen muutosta koskeviin tarkasteluihin on epäselvä. Marx selvästi väittää *Pääoman I* osan lopussa enemmän kuin hänen olisi ainakaan analyysinsa tässä vaiheessa lupa väittää (tiukasti ottaen on kyse vain suhteellisesta liikkaväestöstä, elävän työn määrän väheneemisestä suhteessa kasautuneeseen pääomaan tai esineellistyneeseen työhön, ei sinänsä työttömyyden kasvusta). Marx pyrkii kuitenkin selvästi osoittamaan jotakin enemmän kuin vain toteamaan, että kapitalismille ominaisesta suhteellisen lisäarvon kasvattamisen tavasta johtuen elävän työn osuus pyrkii pienenemään suhteessa

1 Marxin immanentista kritiikistä ks. Lohmann, Georg: *Gesellschaftskritik und normativer Massstab*. Teoksessa Honneth, A. & Jaeggi, U. (toim.): *Arbeit, Handlung, Normativität. Theorien des historischen Materialismus 2*. (Frankfurt am Main: Suhrkamp 1980.) Allen Woodin teokseen *Karl Marx* (London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul 1981) sisältyy myös mielenkiintoinen keskustelu Marxin kapitalismiteorian normatiivisuudesta. Wood on varmasti oikeassa torjuessaan tulkinnat, jotka tekevät Marxista moralistin, mutta liioittelee kieltäessään Marxin kritiikin kaiken normatiivisuuden.

akkumuloituun pääomaan. Hän todella väittää, että kapitalismi tuottaa palkkatyöläisten kannalta yhä huonompia seurauksia, että proletariaatti kurjistuu.

Marxin pääoman kasautumisen seurauksia koskevaa tarkastelua arvioitaessa on kuitenkin otettava huomioon argumentaation konteksti. Voidaan väittää, että kyse on jälleen vahvassa mielessä poliittisen taloustieteen — ja kapitalismin — immanentista kritiikistä. Tätä marxismi ei koskaan huomannut, vaikka siitä antaa viitteen jo Marxin keskustelu suhteellisesta liikaväestöstä. Marx korostaa, että kyse on kapitalismille ominaisesta ja siis historiallisspesifista väestölaista, ja kritisoi siten eksplisiittisesti Malthusin luonnollista tai absoluuttista väestölakia. Samoin koko keskustelu pääoman kasautumisesta ja siihen liittyvästä pääoman orgaanisen kokoonpanon kasvusta suuntautuu Ricardon vastaavia analyysejä vastaan ja huipentuu *Pääoman* kolmannessa osassa Marxin esitykseen voiton suhdeluvun laskutendenssistä. Ricardo johtaa voittosuhteen vääjäämättömän alenemisen maan luonnollisista tuottavuuseroista ja maankoron kasvusta. Marx sen sijaan korostaa, että kyse on kapitalismille ominaisesta tendenssistä, joka seuraa itse pääoman pyrkimyksestä lisäarvon rajattomaan kasvatamiseen.

Tarkastellessaan pääoman kasautumisen seurauksia työväenluokalle Marx tulee itse asiassa esittäneeksi erään klassisen poliittisen taloustieteen keskeisen legitimaatorisen tai sellaiseksi tulkittavissa olevan argumentin kritiikin. Adam Smith esitti *Kansakuntien varallisuudessaan* (1776) että kaupallinen yhteiskunta, joka perustuu omaisuuksien entistä epätasaisempaan jakautumiseen — tai joka tuottaa ennen näkemättömän omistuksen epätasaa- arvon —, tuottaa ihmiskunnan enemmistön yleisen hyvinvoinnin tai humanin ole-

massaolon. John Locke totesi teoksessaan *Two Treatises on Government* (1690), että jokainen englannin maatyöläinen siitä huolimatta, että hän ei omista mitään, elää paremmin kuin Amerikan intiaanikuninkaat yhteisomistuksen vallitessa. Marx sen sijaan pyrkii osoittamaan, että pääoman kasautumisesta ja rikkauksien ja omaisuuden epätasaisesta jakautumisesta ei seuraa vastaavia suotuisia seurauksia yhteiskunnan suurelle enemmistölle, palkkatyöläisille. Päinvastoin pääoman kasvaessa myös kurjuus ja köyhyys kasvavat. On hie- man yllättävää, että Marx, joka kyllä eksplisiittisesti osoittaa Malthusin ja Ricardon käsitukset kritiikkensä kohteiksi, ei tässä yhteydessä viittaa lainkaan Adam Smithin käsit- tyksiin. Kyse on ilmeisesti Marxin mielestä yleisemmästä, koko poliittista taloustiedet- tä luonnehtivasta legitimoinnin tavasta ja kapitalistisen yhteiskunnan toimijoille omi- naisesta toiminnan seurausten utilitaristi- sesta arvioinnin tavasta. Vaikka kyse on- kin Marxin esittämästä porvarillisen yhteis- kunnan legitimaation kritiikistä eikä yksin- kertaisesta empiirisestä ennusteesta, on sa- malla kuitenkin myönnettävä, että tämä avaa Marxin kapitalismiteorian sekä empi- riselle kritiikille että toimijoiden omien ko- kemusten valossa tapahtuvalle arvioinnille.

Työn periaate eli Marx valistuksen kritiikkona ja vankina

Kuten jo aiemmin on todettu, eräs tapa kuva- ta marxismin ja Marxin ajattelun suhdet- ta on todeta, että marxismi ei koskaan ot- tanut vakavasti Marxin *Pääomaa* poliitti- sen taloustieteen kritiikkinä eikä siten kä- sittänyt sen erityistä suhdetta klassiseen poliittiseen taloustieteeseen. Hyvänä osoi- tuksena tästä on esimerkiksi se, että mar- xismille *Pääoman* fetiššiluku jäi vieraaksi. Vaikka esimerkiksi Karl Kautsky totesi

sen olevan Marxin *Pääoman* tärkein osa, se ei yksinkertaisesti sopinut kautskylaisen marxismin käsitykseen tieteellisestä sosialismista tieteenä, joka esittää kapitalistisen tuotantotavan historialliset kehityslainalaisuudet.

Vaikka Marxin kapitalismikritiikki ei, toisin kuin marxismi, perustukaan työhön ja työn välityksellä tapahtuvaan luonnon haltuunottoon perustuvaan luonnollisen omistusoikeuden tai työn tulosten oikeudenmukaisen jaon kriteeriin, työn käsite on kuitenkin eräässä toisessa mielessä keskeinen Marxin kapitalismikritiikissä. Ennen kaikkea työn periaate² on Marxin keskeinen historianfilosofinen periaate, joka takaa viime kädessä sekä porvarillisen yhteiskunnan kumoutumisen mahdollisuuden ja sen myötä ihmiskunnan esi- tai luonnonhistorian päättymisen että sitoo ihmiskunnan emansipaation lopullisesti proletariaatin itse-emansipaatioon. Vaikka Marx on samalla ennen kaikkea valistuksen kriitikko, sitoo työn käsite Marxin ekonomiakritiikin valistuksen projektiin.

Pääoman alussa suoritettu tavarana ja työn kaksinaisuusluonteen analyysi johti Marxin tunnistamaan yhteiskunnallisten suhteiden nurinkääntymisen tai esineellistymisen (*Verdinglichung*) tavaravaihdon yhteiskunnassa. Tämä kahdentuminen kulkee läpi kaikkien yhteiskunnallisten suhteiden. Marxin lähtökohtana on, että tavaravaihdon yhteiskunnassa yksityistyö on vain välillisesti — vaihdon välityksellä — yhteiskunnallista. Edellytyksenä sille, että tällainen yksityistyö voi tulla yhteiskunnalliseksi on tällöin se, että kaikki tavarat ilmaisevat tai esittävät arvonsa jonkin tietyn tavarana

(raha) käyttöarvossa, johon sisältyvästä työstä tulee tällöin yleisen yhteiskunnallisen työn edustaja. Tämän seurauksena tavaravaihtajien yhteiskunnalliset suhteet saavat esineellisten suhteiden luonteen: vaihtovero (tai hinta) näyttää olevan, tai on, kuin tavaroiden luonnollinen ominaisuus samoin kuin niiden muutkin luonnolliset ominaisuudet; se ei enää johda kysymään arvomuodon yhteiskunnallista alkuperää.

Tavarana kaksinaisuusluonteen ja arvomuodon analyysit tekevät nyt mahdolliseksi selittää sen ilmiön, jota jo Marxin vuoden 1844 *Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset* tavoittelivat puhuessaan työn vieraantumisesta. Nyt ei Marxilla ole kyse enää työläisen itsevieraantumisesta tai ihmisen vieraantumisesta lajiolemuksestaan, josta kaikki porvarillisen yhteiskunnan taloudelliset kategoriat (yksityisomistus, palkkatyön ja pääoman vastakkaisuus jne.) voitaisiin johtaa. ”Kansantaloudellisen tilan” analyysi (kuten Marx porvarillista yhteiskuntaa tuossa käsikirjoituksessa kutsuu) ei voi alkaa työn ja vieraantumisen käsitteillä. Porvarillisessa yhteiskunnassa sen enempää rikkaus kuin yhteiskunnalliset suhteetkaan eivät ilmene sinä, mitä ne todellisuudessa ovat. Tavarana arvomuodon analyysi tekee *Pääomassa* mahdolliseksi selittää sen, miksi työn tuotteilla on itsenäistynyt ja vieras hahmo suhteessa niiden tuottajiin ja vaihtajiin. Yksityistuottajien yhteiskunnallista yhteyttä hallitsee arvoesineellisyys, eikä tämä yhteiskunnallinen yhteys konstituoidu tavaravaihtajien tietoisuuden toiminnan tuloksena. Siten Engelsin tarina yksinkertaisesta tavarantuotannosta, jossa tuottajat kalkyloivat tuotteidensa tuottamiseen käyttämänsä työajan ja vaihtavat niitä sitten tässä suhteessa, on perinjuurin väärä.

Analysoidessaan tavarana arvomuo-
toa

2 Marxin työn periaatteesta ks. Lange, Ernst Michael: *Das Prinzip Arbeit*. (Frankfurt am Main, Berlin & Wien: Ullstein 1980.)

Marx ei tyydy vain toteamaan, että kahdella keskenään vaihdettavalla tavaramalla tulee olla jokin yhteinen ominaisuus, joka tekee ne keskenään verrannollisiksi. Liittäessään tämän ominaisuuden arvoon ja indentifioimissaan arvon substanssin abstraktiin työhön Marx seuraa Ricardoa ja klassista poliittista taloustiedettä. Arvo on Marxilla tavaroiden puhdas yhteiskunnallinen ominaisuus, johon ei sisälly tippaakaan luonnon ainetta. Sen voi siten sanoa esittävän tiivistetyssä muodossa tavaramarkkinoiden toimintaperiaatteen. Liittäessään kuitenkin Ricardon tavoin arvon työhön ja omaksumissaan työn kaksinaisuusluonteen analyysillä täydennetyin työnarvoteorian, Marx voi paitsi väittää, että tavaravaihtajien yhteiskunnalliset suhteet ovat reifioituneita, myös olettaa, että tämä esineellistyminen on itse asiassa työläisten oman työn tulosta ja sellaisena kumottavissa.

Tätä korostaa vielä sekin, että Marx itse asiassa määrittelee työn käsitteen sen kaksinaisuusluonteen ohella toisellakin tapaa uudelleen: Marxilla työssä on kyse ihmisen toiminnan ja sen päämäärän ulkoistamisesta, konkreetti työ materialisoituu tavarankäyttöarvoon ja abstrakti objektivoituu sen arvoon.

Tarkastellessaan yksinkertaisen arvo-
muodon tai paremminkin ekvivalenttimuodon erikoisuutta *Pääomassa* Marx toteaa, että tavarankäyttöarvosta tulee toisen tavarankäyttöarvon ilmenemismuoto. Sama asia voidaan ilmaista myös siten, että siihen sisältyvästä yksityistyöstä tulee välittämässä vastakohtana, yleisen yhteiskunnallisen työn ilmenemismuoto. Marxin tavaramaailman kaikki tavarat ilmaisevat arvo-
sa rahatavarassa, johon sisältyvästä työstä tulee siten yleisen yhteiskunnallisen työn edustaja. Ajatus työläisen itsevierautumisesta ei siis ole kovin kaukana *Pääomasta*. Tavaravaihtajien yhteiskunnallinen

yhteys ei ole tietoisesti hallittua, vaan se toteutuu arvon välityksellä. Samalla tämä kuitenkin merkitsee, että se konstituoituu heidän työnsä välityksellä.

Kuten Kittsteiner³ on osoittanut, Marxin työn käsitteen uudelleenmäärittely on tulkittavissa myös ratkaisuna historian tuotetuuden tai tehtävyyden ongelmaan. Marx tulee itse asiassa demystifioineeksi sen valistusfilosofiassa yleisesti esiintyvän ajatuksen, jonka mukaan toimiessaan omien tarkoituksensa mukaisesti, usein toinen toistaan vastaan, yksilöt tulevat tahottomaan ja tietämättään toteuttaneeksi historian salattua päämäärää tai telosta. Juuri tästä on kyse Immanuel Kantin ”luonnontarkoituksen” tai Adam Smithin ”näkyvätön käsi”-metaforissa. Karkeasti ilmaisten Marxin ratkaisu sisältyy siihen, että konkreetti työ on tarkoituksellista, päämääriä toteuttavaa toimintaa, joka on ylihistoriallista luonteeltaan. Ihmiset luovat siis työllään kaiken aikaa omaa historiaansa. Abstraktin työn tuotteina — porvarillisessa yhteiskunnassa jossa heidän työllään ja sen tuotteilla on arvomoto — heidän työnsä tuotteilla on esineellinen vieras hahmo. Ihmisten toiminta on tällöin alistettu heidän oman työnsä tuotteiden itsenäistyneelle, vieraalle hahmolle, joten he eivät luo aidosti omaa historiaansa. Kapitalistisen yhteiskunnan telos on pääoman arvonlisäys, eikä pääoman kasautuminen tuota tuloksenaan sen enempää järjenumukaisia subjektien välisiä suhteita, moraalis-

3 Marxin ja valistuksen historianfilosofian suhteesta ks. Kittsteiner, Heinz-Dieter: *Naturabsicht und unsichtbare Hand. Zur Kritik der geschichtsphilosophischen Denkens*. (Frankfurt am Main, Berlin & Wien: Ullstein 1980.)

ta täydellistymistä kuin yksilön autonomi-
aakaan tai ihmiskunnan humaania olemas-
saoloa, jotka jokaisen valistus vuoroin his-
torian telokseen luki. Pääoman itselisyys
on luonteeltaan abstraktia ja siten välinpi-
tämätön kaiken tuon suhteen.

Samalla silläkin on kuitenkin oma salatu-
teloksensa, työn tuotantovoiman ja tarpeiden rajaton kasvattaminen, kaikkien yhteiskunnan luontoperäisten tai traditionaalisten rajoitusten murtaminen. Se merkitsee paradoksaalisesti ihmisen tuottavan toiminnan ja kykyjen täydellistymistä.

Kuten jo aiemmin on todettu, Marxin keskustelu työväenluokan kohtalosta pääoman kasautumisen vallitessa on olennainen osa — tavallaan huipentuma — hänen poliittisen taloustieteen kritiikkiään. Nyt saman asian voisi ilmaista toisinkin. Kuten Marx toteaa vuoden 1861—63 käsikirjoituksessaan, joka on eräs *Pääoman* esitöistä, palkkatyöläinen on "pauper", absoluuttisen köyhyyden edustaja, koska hänen työvoimansa materialisoitumisen tai aineellistumisen (*Vergegenständlichung*) ehdot ovat vieraissa käsissä, vieraan tahdon alaisuudessa. Ne esiintyvät pääoman muodossa tällaisena vieraana voimana, joka määrää työläisen elämäntoimintoja. Jo tästä syystä palkkatyöläinen on Marxin mukaan tuomittu köyhtymään. Hänen oman elintoimintansa, tuotannollisen aktiivisuutensa ehdot ovat ehtoja, joita hän ei itse aseta tai hallitse. Marxille ilmeisesti juuri työttömyyden syklinen lisääntyminen, suhteellisen liikaväestön kasvu, osoitti kouriintuntuvasti pääoman luonteen tällaisena vieraana voimana. Siten Marxin teesi palkkatyöläisen elämäntilanteen epävarmuudesta on olennainen osa hänen reifikaatiokritiikkiäänkin.

Marx korostaa jatkuvasti, että ainoastaan pääoman ominaisuudessa nämä tuotannon ehdot ovat tällainen vieras mahti, ei

sen sijaan aikaisemman materialisoituneen työn ominaisuudessa. Muutoinhan prosessi olisi palautumaton. Mutta yhtä tärkeää Marxille on, että ne edustavat vahvassa merkityksessä aikaisempaa materialisoitunutta työtä. Tähän liittyy myös Marxin työn käsitteen uudelleenmäärittely.

Marxin käsityksen mukaan työläinen ei yksinkertaisesti vain muokkaa luonnonesineitä työllään, "sekoita" niihin työtään ja ota niitä haltuunsa työllään, kuten Marxia edeltävässä poliittisessa taloustieteessä oli tapana ajatella. Työn tuotteisiin on aineellistunut työläisen tarkoituksellinen toiminta. Ja juuri siksi, että ne ovat hänen ulkoistumiaan (*Entäusserung*), hän voi ottaa ne haltuunsa (*aneignen*). Siten pääoman tuottavat voimatkaan, joita se pyrkii rajattomasti kasvattamaan, eivät ole mitään muuta kuin elävän työn tuottamia voimia, jotka työläinen on väliaikaisesti luovuttanut pääomalle. Sellaisina ne ovat myös periaatteessa aina palautettavissa elävän työn kyvyiksi ja potentioiksi.

Marxin suorittama työn käsitteen uudelleenmäärittely tekee siten mahdolliseksi tulkita työn periaatteet hänen historianfilosofiseksi perusideakseen, joka ei sittenkään ole etäänähtynyt kovin kauas nuoren Marxin vieraantumisajattelusta.

Lopuksi

Yksi tämän kirjoituksen perusteeseistä on, että Kautskyn ja Engelsin traditionaalinen marxismi on lähempänä klassista poliittista taloustiedettä kuin Marxin siihen kohdistamaa kritiikkiä. Tätä lähtökohtaa voidaan nyt jossain määrin modifioida: Marxin ja marxismin suhde uuden ajan klassiseen ajatteluun on monimutkaisempi. Itse asiassa juuri Marx, huolimatta eksplisiittisestä ja radikaalista kritiikistään, säilyttää ajattelusaan valistusfilosofian modernin yhteiskun-

nan klassista ”sosiaalista kysymystä” koskevan ongelman, jota marxismin lineaarinen ja yhteiskunnan luonnonlakeja muotoileva ja niiden hallinnasta haaveileva marxismi ei tee. Marx ei toisin kuin marxismi käännä työn, haltuunoton ja yksityisomistuksen luonnonoikeudellisia periaatteita kapitalistisen yksityisomistuksen kritiikiksi. Mutta juuri Marxin suorittama työn käsitteen uudelleenmäärittely ja radikalisointi suhteessa klassiseen poliittiseen taloustieteeseen johtaa sekä ajatukseen luonnonhallinnan ja tuottavan toiminnan täydellistymisestä historian teloksena että kai-

kenlaisten yhteiskunnallisten objektifikaatioiden lakkauttamisen vaatimukseen. Ihmiskunnan luonnon- tai esihistorian lakkauttaminen vaatii reifioitujen yhteiskuntasuhteiden kumoamista ja siten radikaalia katkosta historiassa. Mutta Marxilla sen enempää kuin marxismillakaan ei ole epäilystäkään siitä, etteikö pääoman kasautuminen tuottaisi aidon emansipation edellytyksiä ja etteikö ihmiskunnan emansipatio ole juuri proletariaatin tehtävä. Siitä pitää työn periaate huolen. Siksi juuri tätä periaatetta voisi kutsua Marxin marxismiksi.